

5. Сербін Г. У вдячній пам'яті нащадків / Г. Сербін // Наша частка в перемозі: Документальні нариси, статті, архівні документи і матеріали. – Львів, 1987. – С. 57–63.
6. Держархів Рівненської обл., ф. П–1, оп. 1, спр. 146, 122 арк.
7. Шпізель Р. Острозькі медики в період війни / Р. Шпізель // Замкова гора. – 2005. – 6 травня. – С. 2.
8. Шпізель Р. Нескорені / Р. Шпізель // Зоря комунізму. – 1965. – 13 квітня. – С. 2.
9. Історія міст і сіл УРСР: Ровенська область. – К., 1973. – 655 с.
10. Сербін Г. Багнет і серце / Г. Сербін // Червоний прапор. – 1985. – 21 вересня. – С. 4.
11. Шпізель Р. Степан Храневич / Р. Шпізель // Острозькі просвітники XVI–XX ст. – Острог, 2000. – С. 456–458.
12. Шпізель Р. Общественный деятель Острога – врач П. С. Паславский / Р. Шпізель // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2004. – Вип. 1. – С. 22.
13. Держархів Рівненської обл., ф. Р–27, оп. 1, спр. 2, 128 арк.
14. Шпізель Р. Воїни в білих халатах / Р. Шпізель // Зоря комунізму. – 1975. – 17, 19 квітня. – С. 3–4.
15. Відділ фондів Державного історико-культурного заповідника м. Острога, папка № 54: «Документи і матеріали часів німецько-фашистської окупації краю».
16. Німчинська Н. День партизанської слави / Н. Німчинська // Замкова гора. – 2008. – 20 вересня. – С. 7.
17. Хведась А. Нескорені: Документальний нарис / А. Хведась, С. Григорчук // Зоря комунізму. – 1972. – 11 січня. – С. 4.
18. Томашевская Т. Наташа / Т. Томашевская // Обл. ростовская газета «Молот». – 1978. – 7 январа. – С. 3.
19. Томашевская Т. Отважная партизанка / Т. Томашевская // Знамя коммуны. – 1979. – 13 октября. – С. 3.
20. Держархів Рівненської обл., ф. Р–22, оп.1, спр. 4, 72 арк.
21. Коваль М. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах / М. Коваль. – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.
22. Чайковський А. Невідома війна: Партизанський рух на Україні 1941–1944 рр. мовою документів, очима істориків / А. Чайковський. – К.: Україна, 1994. – С. 173–179.
23. Особистий архів автора, Спогади Василя Новака (записані 29.11.2011 р. в Острозі).
24. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945). – К.: Парламентське видавництво, 2001. – 319 с.
25. Кизя Л. Народні месники: З історії партизанського руху на Ровенщині. – Л.: 1960. – С. 45.
26. Губернюк М. Партизанською стежкою / М. Губернюк // Життя і слово. – 2005. – 28 травня. – с. 6.
27. Кудь В. Фронтові операції із визволення Волині в 1944 році / В. Кудь // Волинь у Другій світовій війні. – Луцьк: «Волинська обласна друкарня», 2005. – С. 140–179.
28. Гладуненко О. Літопис подвигу продовжується / О. Гладуненко // Зоря комунізму. – 1988. – 30 січня. – С. 4.

Иванов С. С. Советское движение Сопротивления на Острожчине в годы немецкой оккупации
В статье проанализировано советское движение Сопротивления на территории Острожчины в годы немецкой оккупации. Автор уделяет внимание на методам и формам борьбы, факторам, которые определяли его деятельность, а также вкладу в победу над нацизмом.

Ключевые слова: Движение Сопротивления, советское подполье, медицинские работники, Комитет помощи военнопленным, партизаны.

Ivanov S. S. Soviet resistance movement in Ostrog area during the German occupation

This article analyzes the Soviet resistance movement in Ostrog area during the German occupation. Attention is paid to the methods and forms of struggle, the factors that determine its activities and contribution to the victory over Nazism.

Keywords: Resistance Movement, the Soviet underground, medical workers, the Committee support war, guerrillas.

УДК 94:069.8(477)“19”

І. М. Спудка, Л. В. Турчина

ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВИХ УСТАНОВ ЧАСІВ ОКУПАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ РЕЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА»

Стаття вміщує матеріали, пов'язані з діяльністю українських інтелектуалів в науково-дослідних установах, відкритих нацистами у період окупації. Відображено значення цих установ в реалізації планів нацистів. Особливу увагу звернуто на науково-дослідну діяльність музею-архіву Переходової доби.

Ключові слова: нацисти, окупація, науково-дослідні інститути, наука.

У вивченні найбільшої в історії людства Другої світової війни залишається чимало недосліджених сторінок. У сучасній історичній науці чітко простежується тенденція до глибокого висвітлення «нового порядку» на території України в період нацистської окупації. Обмеження вивчення цієї теми за радянських часів та доступність нині раніше закритих джерел створила сприятливі умови для дослідження зазначеної проблематики. Історики активно скористалися цією нагодою і ретельно аналізують різноманітні аспекти окупаційного режиму, зокрема: культурне життя періоду окупації, функціонування наукових установ та освітніх закладів, проблема вивезення культурних цінностей не лише нацистами, а й представниками радянської влади, колабораціонізм на окупованих територіях, діяльність інтелігенції тощо.

На жаль, у радянській історичній науці дана тема не знайшла належного відображення. У роки незалежності України вітчизняні науковці М. Коваль [1], І. Верба [2, 3], В. Шайкан [4], О. Салата [5] та ін. підійшли до розгляду питань, пов'язаних з діяльністю наукових установ, становищем інтелігенції за часів окупації, питаннями колабораціонізму та ін. Проблема функціонування архівних, музейних та бібліотечних установ стала предметом досліджень С. Кота [6], Д. Мешкова [7]. Також в цьому напрямку працюють М. Ткаченко [8], М. Дубик [9], Т. Себта [10] та ін.

Метою даної статті є дослідження діяльності наукових установ на території рейхскомісаріату «Україна», а також внеску українських науковців у розвиток вітчизняної науки.

З окупацією території України та запровадженням «нового порядку», нацисти частково відновили діяльність вищих навчальних закладів, які не були евакуйовані, і в яких професорсько-викладацький склад, що залишився на окупованій території, займався науковою діяльністю. Особливість діяльності закладів вищої освіти полягала у виконанні завдань окупантів, що мали певне значення для полегшення їх панування. Зокрема, у Дніпропетровську було відновлено Дніпропетровський український державний університет, що дало можливість окупаційній владі забезпечити себе необхідною кількістю медиків. Це допомагало боротися з епідеміями та підтримувати робочу силу у придатному для експлуатації стані. Також наукові дослідження, що проводилися в навчальному закладі інформували окупантів про потенційні можливості використання землі, флори, фауни, надр не лише генерального округу «Дніпропетровськ», а й України. Дніпропетровський інститут інженерів транспорту, що знаходився під особливим контролем німецької влади, фактично став єдиним на території України вищим навчальним закладом, що готував фахівців для залізничної галузі. Дослідження науковців спрямовувалися на вдосконалення та прискорення роботи залізничного транспорту [11, с.144].

Паралельно зі становленням системи освіти відбувалося також часткове відновлення функціонування наукових установ. Діяльність подібного роду закладів перебувала під контролем органів місцевого самоврядування та під керівництвом відповідних профільних німецьких організацій. Зокрема, полтавський інститут кормів підпорядковувався німецькому тресту державних маєтків (колишніх радгоспів). Очолював його Ф. Трохименко, заступником з наукової роботи працював Я. Савченко, а головним агрономом – С. Вернигора. Робота інституту обмежувалася лише виконанням наказів німецького керівництва [12, с.98]. У Києві для забезпечення потреб цього ж тресту у жовтні 1941 р. розпочав роботу український науково-дослідний інститут цукрової промисловості. Директором інституту було призначено професора Р. Куліковського [13, арк.2–4]. Наукову роботу проводили тільки ті науково-дослідні інститути та установи, які виконували замовлення окупаційної влади. Зокрема, науково-дослідний інститут селекції виконував замовлення німецької адміністрації щодо дослідження проблем спадковості, цитології, фізіології, технічної якості різних рослин та ін. Інститут торфу займався дослідженнями з теми: «Використання торфу для газогенераторів». На базі даного інституту була створена організація «Українторф». В інституті літератури та фольклору розпочали роботу над новим виданням «Кобзаря» [14, с.217]. Інститут мовознавства працював над створенням німецько-українського словника та над українським правописом. При ньому у липні 1942 р. була створена комісія з усталення українського правопису на чолі з С. Завітневичем, активну участь в її роботі брав А. Любченко. У липні 1942 р. в місцевих газетах повідомлялося, що в основу українського правопису покладено академправопис 1929 р. [15, с.61]. За розпорядженням рейхскомісара від серпня 1942 р. передбачався друк підручників для народних шкіл за місцевим діалектом для кожної області [15, с.65]. У січні 1943 р. з Берліну було одержано термінове розпорядження подати проект латинізованої української абетки, у зв'язку з чим 27 січня 1943 р. на засіданні правописної комісії було затверджено проект української абетки, за основу якої було взято приклад чеської [15, с.113].

Прийшли до роботи й в інститутах хімії, ботаніки, зоології, гідробіології, гідрології, електрозварювання, фізики, геології, економіки, будівельної механіки, гірничої справи. Науково-дослідна діяльність продовжувала попередні дослідження, але в їхній роботі виявились і нові тенденції. Переважна частина науково-дослідних установ виконувала завдання німецької окупаційної влади. Зокрема, інститут математики мав розробляти питання методів інтегрування диференціальних рівнянь, проблеми алгебри й вищої математики; науковці Інституту фізики опрацьовували проблеми електронної оптики, теплофізики та рентгенофізики. Інститут хімії досліджував питання електрометалургії кольорових і легких металів, застосування кисневого методу в металургії, видобування рідких елементів з промислових відходів. Проблемами біохімії мускульної та нервової діяльності, мускульної втоми, тренування мускулів мав займатися Інститут біохімії. Питанням вивчення міцності конструктивних деталей і фізико-математичних властивостей матеріалів у зв'язку з проблемою міцності машин планував займатись Інститут будівельної механіки.

При розгляді наукових установ, що відновили свою діяльність за часів окупації, необхідно звернути увагу на Будинок вчених. 17 вересня 1941 р. було обрано правління Будинку вчених у складі професора І. Гапонова, професора Г. Кірієнка, професора В. Леонтоновича, О. Сичевського, професора Б. Янковича. Будинок вчених був добровільною організацією науковців. У статуті організації наголошувалося, що вона «ставить своїм завданням: обмін науковими досягненнями, обговорення досягнень в різних галузях, зв'язок з іншими Будинками вчених та науковими закладами, сприяння роботі своїх членів, науці, мистецтву, промисловості та сільському господарству, консультація з різних питань науки та техніки, взаємодопомога у науковій роботі, обслуговування своїх членів в галузі культурного життя з метою підвищення їх національно-культурного рівня, сприяння членам в їх науково-дослідній роботі, матеріально-побутове обслуговування своїх членів. Район діяльності Будинку вчених – Київ та його округа».

У відповідності до статуту склад членів Будинку вчених був таким: а) почесні члени, яких обирають загальні збори або правління Будинку вчених; б) дійсні члени – вчені різних галузей: академіки, члени-кореспонденти, професори, доценти та наукові робітники; в) члени – наукові робітники, асистенти, викладачі [16, с.66]. Отже, особовий склад поділявся на дійсних членів і постійних гостей. До перших належали особи з науковими ступенями докторів або кандидатів наук, до других – інші групи наукових працівників і викладачів вищих шкіл, вдови й матері померлих, дружини репресованих науковців. Як громадський заклад Будинку учених був офіційно зареєстрований у Штадткомісаріаті лише 1 червня 1942 р. У квітні 1942 р. у штаті працювали 18 осіб: Станом на 1 серпня 1942 р. у складі Будинку вчених було 725 осіб, із яких 418 – дійсні члени, 307 – члени та постійні гості [17, с.39]. 3 листопада 1942 р. правління Будинку вчених було реорганізовано: новим директором було призначено Г.П. Вовка, який відповідав за роботу Будинку й виконував розпорядження німецької влади та Міської управи [17, с.42].

Будинку учених фактично знаходився на самоутриманні. Будинку учених організував майстерні крою та шиття, які повністю задовольняли потреби науковців. Деякі прибутки давала водна станція під час навігації 1942 р. Керівництво Будинку вчених планувало розширити мережу майстерень, освоїти різні види сільського господарства. Окрім вступних внесків, прибутку майстерень, розподільника та водної станції, інших грошових дотацій та асигнувань Будинку учених не отримував. Підтвердженням цього є щоденник А. Любченка - у грудні 1942 р. у Будинку вчених відбулися заходи, пов'язані з річницею смерті М. Грушевського, засідання відбулося у «...холоді, голоді, темряві. Німці для будинку вчених навіть світла не дали – от і маєш ... ставлення» [15, с.101]. Крім того, у Будинку регулярно відбувалися засідання різноманітних секцій. Так, А. Любченко зголосився на доповідь на засіданні філологічної секції 13 травня 1943 р. присвячену вшануванню пам'яті М. Хвильового [15, с.114].

На особливу увагу заслуговує діяльність УАН, що розпочала свою роботу 20 жовтня 1941 р. у Києві. Передбачалося, що вона стане правонаступницею Академії до її «комунікації», отже виступить альтернативою евакуйованій АН УРСР. Йшлося також про відновлення діяльності близько 20 академічних інститутів. Найвизначніші професори Київського університету одночасно стали співробітниками УАН. Наприкінці 1942 р. у Києві працювали 1139 вчених: зокрема три академіки, 180 професорів, 253 доценти, 148 старших, 69 молодших наукових співробітників, у тому числі істориків, філологів і мистецтвознавців – 109 осіб. У 1941 р. на потреби Академії з міського бюджету виділялося 44 тис. крб. [18, арк.4].

20 жовтня 1941 р. на засіданні академічних працівників було затверджено президію Академії у складі 6 осіб, а також призначено директорів окремих інститутів. Президентом УАН було обрано відомого вченого академіка В.О. Плотникова, членами Президії – професорів В.С. Чудінова (керівник фізико-математичного та технічного відділів), М.К. Шматька (керівник природничого відділу), О.П. Оглобліна (керівник історико-філологічного відділу), академіків В.Г. Шапошникова, В.С. Лисіна [19, арк.304; 20, арк.216]. Фактично, відновлення УАН було політичним заграванням з боку окупаційної влади, з метою привернути до нового режиму наукові кадри. На жаль, не встигнувши розгорнути роботу, більшість науково-дослідних інститутів опинилася перед загрозою закриття. З кожним місяцем цей негативний процес швидко наростав і вже в січні 1942 р. УАН припинила існування.

Після ліквідації УАН переважну більшість інститутів було перетворено на окремі секції при Київській міській управі, зокрема юридично-економічну, історико-філологічну, біологічну, фізико-математичну, хіміко-технологічну, медичну тощо, де продовжили свою працю багато талановитих науковців [21, с. 135].

При розгляді наукових установ, що функціонували на окупованій території не можна оминути увагою Київський музей-архів Переходової доби. За тих умов, коли майже усі культурні установи припинили свою діяльність, музей-архів Переходової доби був чи не єдиним культурно-науковим закладом, що намагався об'єднати всі розгромлені за більшовиків і за німців культурно-наукові установи Києва. Він був створений за ініціативою видатного українського історика, першого бургомістра окупаційного Києва О. Оглобліна і його найближчого помічника професора С. Драгоманова, сина видатного українського мислителя [22, арк.191]. Музей-архів Переходової доби (далі МАПД) було засновано в окупованому німцями Києві 26 березня 1942 р. Протягом всього недовгого періоду існування МАПД був науково-дослідною установою при Київській міській управі, а вся його діяльність проходила під безпосереднім контролем німецької окупаційної влади та київського міського голови. 9 квітня 1942 р. міський голова Києва затвердив положення про діяльність МАПД, а вже 17 квітня 1942 р. МАПД відкрив свою експозицію для відвідувачів – як німців, так і для місцевих жителів.

Метою діяльності даної установи визначалося: збирати і обробляти матеріал, що висвітлює перехідну добу від більшовизму до введення «нового порядку» в Європі та в Україні. А саме: «всіма засобами музейно-архівної роботи (збирання, консервування, систематизація, дослідження та експозиції) відбивати: а) історичне значення боротьби, яку провадить великий німецький народ під проводом А. Гітлера; б) визволення України, української столиці героїчною німецькою армією від більшовицького гноблення; в) допомога українського народу німецькій армії в її боротьбі проти більшовизму за побудову нової Європи; г) виявлення здорового українського національного духу за допомогою німецьких друзів і учителів». Завданням МАПД було збирати, систематизувати, охороняти увесь історичний матеріал, що стосувався життя країни тогочасного періоду [22, арк. 38].

Крім цих цілей, без встановлення яких музей-архів, очевидно, не міг бути створеним, на нову установу покладалося завдання збирати документи з історії України з часів національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. до подій Другої світової війни. Саме дослідження 20 - 40-х рр. у Києві та радянській республіці було першочерговою задачею архіву-музею. Паралельно з накопиченням архівних матеріалів-оригіналів та копій

документів радянських установ, фотографій, малюнків, листівок тощо, планувалося проведення постійних та тимчасових експозицій цих матеріалів за відповідними тематичними планами [23, с.3].

За задумом німецької окупаційної влади науковці Музею-Архіву повинні були вести антирадянську пропаганду серед українського населення, привчаючи його до думки про справедливу визвольну місію німецької армії на українській території на протиположний образ радянської влади та всього, що було з нею пов'язано. Для більшої наочності та доказовості співробітникам МАПДу було доручено збирати різноманітні документи, які всебічно порівнювали б українські реалії за німецького панування з радянською добою [8, с.192]. Співробітникам МАПДу вдалося зробити унікальну документальну колекцію, що пролила світло на численні злочини комуністичної влади.

До роботи МАПДу, крім 14 співробітників, у якості наукових консультантів залучалися справжні корифеї української історичної науки професор С. Гіляров, О. Грузинський, С. Драгоманов, І. Моргилевський, Н. Полонська-Василенко та інші.

Створення Музею-Архіву припало на час, коли про поразку гітлерівців в Україні ніхто реально не думав, німецька пропаганда безупинно твердила про тисячолітній рейх, тому і цілі окупантів були далекосяжними і довгостроковими. За цих умов ідея привабити на службу новому режиму представників національної еліти виглядала цілком логічною і виправданою, а нацисти, мабуть, розраховували у перспективі прихилити на свою сторону українську громадську думку і полегшити утвердження свого режиму.

Наукові співробітники та консультанти МАПДу проводили активну наукову діяльність, збирали експонати для експозиції, виїжджали у відрядження по території окупованої України. Патрунував роботу співробітників Київський міський голова, а взаємодіяли з МАПД чи не усі установи та організації тогочасного Києва, Київщини та інших регіонів України [25, арк.15]. На кінець серпня 1942 р. у Музеї нараховувалося 6376 експонатів, у тому числі 3045 документів, 756 фотографій і фототипій, 154 фотонегатива, 195 малюнків, 183 плаката, 383 листівки, 1433 номери газет, 133 журналів, 96 книг [26, арк.43].

Постійної експозиції у музеї-архіві не було (можливо, за браком часу вона просто не встигла з'явитися), а зібрані експонати демонструвалися на тематичних виставках, що змінювали одна одну. Збереглися відомості про три такі заходи під назвами «Руйнація більшовиками культурних пам'яток у м. Києві», «Визволення Києва німецькою армією від юдо-більшовицького гніту і відродження господарського і культурного життя м. Києва» та «Київ під час німецько-советської війни» [27, арк.9]. Хід підготовки та склад експозицій в архівних фондах висвітлено нерівномірно, і більш-менш системне уявлення ми маємо лише про першу і частково другу з названих виставок.

Колектив МАПДу не обмежувався виставковою діяльністю. У квітні 1942 р. було заплановано видання книжки «Київ, зруйнований більшовиками», що мала складатися з п'яти розділів: 1) загальні тенденції більшовицької політики щодо культурних пам'яток в Україні і в Києві зокрема; 2) руйнування більшовиками культурних пам'яток у Києві під час громадянської війни (1917-1920 рр.); 3) руйнування церковних пам'яток у Києві за часів советської влади; 4) руйнування цивільних пам'яток за цей же час; 5) варварська руйнація Києва більшовиками під час німецько-советської війни. Книжка мала містити численні малюнки, діаграми, у додатках повинні були бути документи, серед яких – реєстр зруйнованих пам'яток Києва. Були пропозиції у шостому відділі книги подати матеріали про зруйновану святиню України – Успенський собор Києво-Печерської лаври, знищенням якої більшовизм «перед усім світом виявив себе, як ворога всякої культури і прогресу» [27, арк. 24,26].

Робітники музею прагнули підтримувати свою наукову кваліфікацію і всіляко намагались проводити реальні наукові дослідження. Збереглися відомості про 16 головних наукових напрямів, тематика цих робіт витримана загалом у дусі окупаційної пропаганди (показові згадки про «побут юдо-більшовицької верхівки і злидні українських народних мас» та інші подібні формулювання). Щотижня проходили наукові пленуми Музею-Архіву, на яких наукові співробітники та консультанти виступали з доповідями, що часто не мали нічого спільного з щойно згаданим окупаційним офіціозом [23, с.11].

Для прикладу можна навести назви тем виступів деяких співробітників. У серпні 1942 р. Н. Полонська-Василенко виступила з доповіддю «Київ – культурний центр часів Володимира Великого та Ярослава Мудрого», тема виступу П. Курінного звучала як «Історичне, археологічне і художнє значення церкви Успіня Києво-Печерської Лаври», а О. Грузинського – «З історії Київського університету на початку ХХ ст.», М. Холостенку було запропоновано зробити доповідь щодо київської архітектури XVIII ст. і т.д. [22, арк.38,42]. Сам О. Оглоблін на замовлення міської управи підготував дві розвідки до історії емблем міста Києва і України: Архангела Михаїла та герба – тризуба. Було написано невеликі статті про київську греко-католицьку церкву та Олександрійський католицький костюл [24, с.196].

Наукові пленуми МАПДу мали велику популярність серед українських культурних кіл на окупованій території, про них неодноразово писала українська преса. Музей-Архів прагнув створити велику колекцію сучасної періодики і з цією метою керівництво установи підтримувало постійні зв'язки з редакціями 24 україномовних газет і журналів, а також 22 німецькомовних газет і журналів, що виходили в Австрії і Німеччині. У ДАКО зберігся список часописів, що одержував МАПД з інших міст України. Вражає широка географія представлених періодичних видань: «Нове життя» (Первомайськ), «Ковельські вісті» (Ковель), «Пінська газета», «Костопільські вісті», «Крем'янецький вісник», «Український голос» (Луцьк), «Переяславські вісті», «Відродження» (Тараща), «Українська думка» (Черкаси), «Васильківські вісті», «Дунаєвецькі урядові вісті», «Дніпропетровська газета», «Подільський», «Український голос» (Проскурів), «Волинь», «Голос Волині» (Житомир), «Уманський голос». А також до музею поступали і журнали: «Дорога

(Львів), «Малі друзі» (Львів), «Український хлібороб» (Рівне), «Школяр» (Васильків), «Українка» (Костопіль) [28, арк.20].

Пік інтенсивності в роботі Музею припадає на період з травня до вересня 1942 р. Музей-Архів Переходової доби припинив своє існування наприкінці жовтня 1942 р., тому що окупаційна влада переконалася у низькій ефективності закладу з огляду на власні пропагандистські наміри, до цього додалося ще виразне недовір'я з боку влади до директора МАПДу О. Оглобліна [27, арк.11]. На думку М.В. Ковалю та І.В. Верби, головною причиною закриття музею стало негативне ставлення німецького командування до його діяльності, оскільки переважна більшість експонатів ілюструвала процес відбудови столиці українськими установами. І. Гирич вважає, що закриття музею слід розглядати в загальному контексті антиукраїнських акцій гітлерівців – масових розстрілів у Києві діячів ОУН і переслідування проводу Української Автокефальної Православної Церкви. У цей час німці вирішили остаточно розрахуватися з державницькими ілюзіями українців, і українська культурно-наукова установа виявилася непотрібною [24, с.192]. На нашу думку, закриття музею пов'язано в першу чергу з тим фактом, що МАПД не виправдав сподівання німецької влади на формування негативного образу радянської влади та визвольної місії німецької армії.

Таким чином, відкриття наукових установ на території рейхскомісаріату «Україна» відбувалося, по-перше, з метою політичного загравання з інтелектуальною елітою українського суспільства і створення позитивного образу нової влади, по-друге, з метою пристосування науково-дослідних установ задля виконання завдань окупаційної влади, по-третє – бажання використати інтелектуальний потенціал українців для потреб Рейху. Подальшої розробки потребують питання, пов'язані з науково-дослідною роботою наукових установ в інших зонах окупації.

Джерела та література

1. Коваль М. Україна в Другій світовій війні і Великій Вітчизняних війнах (1939-1945 рр.). (Україна крізь віки) / М.Коваль. – Т.12. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 с.
2. Верба І. Сторінки історії Української академії наук в німецькій окупації (кінець 1941 – початок 1942 рр.) / І.Верба // Розбудова держави. – 1995. – №3. – С. 45-50.
3. Верба І. Кость Штепа / І.Верба // Український історичний журнал. – 1999. – № 4. – С. 98-114.
4. Шайкан В. О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни / В.О. Шайкан; О.Є. Лисенко (відп. ред); НАН України, Інститут історії України. - Кривий Ріг: Мінерал, 2005. – 451 с.
5. Салата О.О. Причини колабораціонізму української інтелегенції в умовах німецько-фашистської окупації 1941-1944 / О.О. Салата // Гілея: науковий вісник Збірник наукових праць/ Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Київ), Українська Академія Наук (Київ). - К., 2004 - С.111-118.
6. Кот С. Друга світова війна і доля українських культурних цінностей: переміщення і втрати. / С.Кот // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. – Кн. 2. – К.: Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2011. – С. 231– 276.
7. Мешков Д. Нові господарі: дніпропетровські архіви за німецької окупації / Д.Мешков // Пам'ятки України. – 1994. – №2. – С. 106–108.
8. Ткаченко М. І. Музеї України під час Другої світової війни (1939-1945 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка / М.І. Ткаченко. – К., 1996. – 23 с.
9. Дубик М. До історії діяльності нацистських установ в Україні під час окупації у 1941-1944 рр. / Д.Дубик // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. Вип.6. – К., 1996. – С.194-198.
10. Себта Т. Українські музеї під час окупації в роки другої світової війни / Т.Себта // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. Вип. 6. – К., 1996. – С. 130-137.
11. Могилюк С. В. Наука в генеральному окрузі «Дніпропетровськ» в період німецької окупації (1941-1943 рр.): вищі навчальні заклади на службі окупантів (на прикладі діяльності Дніпропетровського українського державного університету та Дніпропетровського інституту інженерів транспорту). / С.В. Могилюк // Вісник Дніпропетровського національного університету: Історія та археологія. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 135-147.
12. Ревагук В.Я. Полтавщина в роки Другої світової війни (1939-1945). / В.Я. Ревагук. – Полтава, 2004. – 288 с.
13. Державний архів Київської області (ДАКО). – Ф.Р-2412. – Оп.2. – Спр.243.
14. Удовик В.М. Становище наукових установ в період німецької окупації України (1941-1944 рр.) / В.М. Удовик. // Актуальні проблеми Великої Вітчизняної війни 1941-1944 рр.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 27-28 квітня. 2005 р./ В.Ф. Литвиненко та ін. (ред. кол.): Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля. Кафедра історії України та ін. – Луганськ, 2005. – С. 215–221.
15. Щоденник Аркадія Любченка. / А. Любченко. – Львів; Нью-Йорк: Видавництво М.П. Коць, 1999. – 384 с.
16. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України: У 2-х т. / Н.Д. Полонська-Василенко. – Т.1. До середини ХVІІ ст. – К.: Либідь, 1992. – 640 с.
17. Калініна А., Луговський О. Київський Будинок учених: роки випробувань. Як виживали українські науковці під час нацистської окупації (1941–1943)? / А. Калініна, О. Луговський // Вісник НАН України. – 2010. – № 2. – С. 36-44.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф.166. – Оп.2. – Спр.5.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф.КМФ-8. – Оп.1. – Спр.274.
20. ЦДАВО України. – Ф.КМФ-8. – Оп.1. – Спр.180.
21. Верба І. В. Діяльність українських націоналістів у перші місяці окупації Києва (вересень-грудень 1941 р.) / І.В. Верба // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2008. – №14. – С. 128-135.
22. ДАКО. – Ф.Р-2412 – Оп.1. – Спр.3.
23. Музей-Архів Переходової доби. Пофондовий путівник / І. Дивний (відп. ред.). – К., 2002. – 103 с.

24. Гирич І. Київський музей-архів Переходової доби (1942) / І. Гирич // Український історик. – 1998. – №1-4 (136-139). – С.191-196.
25. ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп.1. – Спр.10.
26. ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп.2 – Спр.244.
27. ДАКО. – Ф.Р-2412. – Оп.1. – Спр.2.
28. ДАКО. – Ф.Р-2412 – Оп.1. – Спр.34.

Спудка И. Н., Турчина Л. В. Деятельность научных учреждений периода оккупации на территории Рейхскомиссариата «Украина»

Статья содержит материалы, связанные с деятельностью украинских интеллектуалов в научно-исследовательских учреждениях, открытых нацистами в период оккупации. Отображено значение этих учреждений в реализации планов нацистов. Особое внимание уделено научно-исследовательской деятельности музея-архива переходного периода.

Ключевые слова: нацисты, оккупация, научно-исследовательские институты, наука.

Spudka I. M., Turchyna L. V. Activities of research institutes during occupation on the territory of Reichskommissariat "Ukraine"

This article is devoted to the materials, connected with activities of Ukrainian intellectuals in research institutes, which were created by Nazis during the occupation. The significance of these institutes is reflected in realization of Nazis' plans. Particular attention is paid to scientific activity of the Museum-archive of Transitional age.

Keywords: Nazis, occupation, research institutes, science.

УДК 94:329.7(477.64)“1941”

Ю. І. Щур

ПОХІДНІ ГРУПИ ОУН НА ТЕРИТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті на основі раніше засекречених документів радянських органів державної безпеки розкрито проблема діяльності похідних груп ОУН-р на території Запорізької області у другій половині 1941 р. Висвітлено процеси організації мережі ОУН-р в області та реакцію на ці події зі сторони нацистських спецслужб.

Ключові слова: Запорізька область, ОУН-р, похідні групи.

Історія Запорізької області у ХХ столітті на сьогоднішній день залишається біполярною. З одного боку маємо її «офіційну» версію, яка з невеликими вкрапленнями проблем репресій та голодомору, продовжує класичну [про]радянську схему розвитку краю: революція – індустріалізація – окупація – відбудова – застій – перебудова – незалежність. Така схема може бути доповнена тією чи іншою проблемою, але ідеологічний стрижень подвигу радянського народу та інтернаціоналізму й братерства залишається незмінним.

Разом із тим, ледь не окремо, розвитку набуває інший погляд на історію Запорозького краю, який не вкладається у прийнятну схему. Ледь не в першу чергу це стосується вивчення антирадянської боротьби та українського націоналістичного руху під час німецько-радянської війни. Повною мірою це стосується проблеми, винесеної у назву пропонованого дослідження.

Попри значну кількість опублікованих досліджень, присвячених проблемі історії українського націоналістичного руху періоду німецько-радянської війни, лише незначна частина їх містить згадки про Запорізьку область. Суттєвого інформаційного навантаження ці публікації не мають, інколи слугуючи лишень в якості однієї з позицій історіографії. З огляду на це, основою пропонованого дослідження стали різні групи джерел. Більшість із них на сьогоднішній день не опубліковані і зберігається у архівосховищах різного статусу й підпорядкування. Основну масу тут становлять судово-слідчі документи радянських органів державної безпеки, представлені зокрема архівними кримінальними справами.

Архівні кримінальні справи формувалися в процесі накопичення документів, інколи – протягом кількох десятиріч. Спочатку формувалася слідча справа (попереднє слідство), потім вона ставала судово-слідчою (після передачі до судових органів), а статусу архівної набувала після винесення вироку й передачі на зберігання в архів відповідного органу держбезпеки [1, с.9].

У дослідженні, присвяченому аналізу документів радянських спецслужб, дніпропетровський дослідник Д. Куделя запропонував поділ архівної кримінальної справи на ряд умовних розділів: 1. Матеріали оформлення арешту і обшуку; 2. Матеріали слідства; 3. Матеріали оформлення слідства; 4. Судові документи; 5. Листування офіційних органів; 6. Матеріали додаткових розслідувань та реабілітації [1, с.10-23].

Найважливіша для дослідника інформація міститься у другому розділі, оскільки тут представлені протоколи допитів заарештованих, свідків та витяги з протоколів допитів членів, або симпатиків ОУН, які проходили по інших справах, протоколи очних ставок тощо. У відповідності з роз'ясненнями радянських органів держбезпеки, протокол являвся «дзеркалом допиту, відображав невміння слідства та його винахідливість, гостроту викриття ворога». Протоколи допитів не повинні були мати характер «безплідних політичних співбесід та дискусій» із звинуваченими. Свідчення заносилися до протоколу від першої особи й, по можливості, дослівно [2, с.274].